

УДК [34:159.923.2 + 130.123.3] : 62

ПРОБЛЕМА САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ЛЮДИНИ В ТЕХНІЗОВАНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Уляна Федорович

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська 1, м. Львів 79000, Україна, тел. (0322) 79-43-72*

Європейська цивілізація, починаючи із 70-х років ХХ ст., переживає якісно новий етап розвитку. В цей час відбувалися якісні структурні зрушення як у системі виробництва, так і в соціокультурній сфері, які трансформували усталені форми людської життєдіяльності. Бурхливі зміни у сфері техніки, технології, науково-технічний прогрес радикально оновили предметне середовище життєдіяльності людини. В індустріально розвинутих країнах почався перехід до нових форм праці, змінився характер праці, система суспільних відносин. Виникли нові типи комунікації, способи збереження і передавання інформації, зв'язки і стосунки в людських спільнотах, нові форми взаємодії культурних традицій. Історія людства стала глобальною і єдиною. Ще на початку ХХ ст. німецький філософ О.Шпенглер у книзі "Сутінки Європи. Нариси морфології світової історії", розкриваючи динамічну картину європейської цивілізації, виявив локальні, повністю незалежні один від одного культурні світи. Наприкінці цього ж століття інтенсивність та масштабність інтеграційних процесів у Європейській цивілізації набула таких меж, що теза про локальність та повну автономність культурних світів є очевидно непереконливою.

В європейській спільноті, як вияв тотальності та всепроникності змін, набуває щораз більшого поширення філософія сталого розвитку. Інтенсивні процеси глобалізації спричиняють значні зміни в кожному суспільстві. Очевидним є й те, що вони впливають на різні культури по-різному. Цей вплив на ту чи іншу культуру відбувається, головню, через економічну, політичну та інформаційно-комунікативну сфери суспільного устрою. Це, по суті, веде до утворення суспільства нового типу. Процеси глобалізації спричиняють асиміляцію культурних здобутків, однак водночас створюють загрозливу ситуацію – можливість нівеляції етнонаціональної самобутності спільнот. Оскільки глобалізація традиційних культур відбувається за зразком західної цивілізації, що є особливим типом соціального розвитку і особливим типом суспільства, основою здійснення якої стала технологічна еволюція, то, за визначенням В.Стюпіна, глобальну культуру можна назвати "техногенною цивілізацією".

Представники західної соціальної філософії намагаються теоретично осмислити цей новий етап суспільного розвитку, прогнозуючи різні моделі творення суспільства нового типу. Однією із найхарактерніших рис такого суспільства є тотальне застосування нового знання в усіх сферах життєдіяльності людини.

Ідея створення нового типу суспільства виникла ще в 60-х роках ХХ ст. У цей час, як відомо, французький соціолог Р.Арон розробив концепцію "єдиного індустріального суспільства", виявляючи особливості переходу до суспільства нового типу. Концепції "нового суспільства" запропонували Дж.Гелбрейт і Тіболд. Американський соціолог Д.Белл розробив теорію "постіндустріального суспільства". На його думку, головним чинником, що спричиняє появу суспільства нового типу, є зміна ролі науки в сфері суспільного виробництва. Другою, похідною, ознакою появи суспільства нового типу, за Д.Беллом, є виникнення нового суспільного устрою: класу науковців, інженерів, техніків, що тепер виконують функцію організаторів виробництва, є свого роду "кадрами з планування". Виникла навіть нова "інтелектуальна технологія". У 1976 р. вийшла книга Д.Белла "Культурні суперечності капіталізму", у якій автор намагався довести, що нова "інтелектуальна технологія", а також кодифіковане теоретичне знання здатні змінити весь техніко-економічний порядок і, відповідно, всю попередню структуру індустріального суспільства.

Згодом французький соціолог Л.Турен створив концепцію "програмованого суспільства", що є суспільством великих апаратів управління, інститутів, організацій. Особливість такого суспільства та, що "концентровані інвестиції капіталу спрямовуються тут в управління виробництвом, а не в організацію праці" [1, с.62]. Форми панування правлячого класу виявляються не стільки в системі виробництва, скільки у контролі над інформацією, способі її передавання та опрацювання і, отже, – у певному способі організації суспільного життя. Так відбувається "маніпуляція попитом, псування умов життя, захоплення засобів впливу та здатності приймати рішення"[1, с.62]. На думку А.Турена, новий тип суспільства є безособовим апаратом управління та репресій. Оскільки керівництво владних структур соціальної системи виявляється як маніпуляція, то воно стає анонімним. Це веде до зміни природи соціального протесту і, якщо визначити злочинця неможливо, то протест набуває форми боротьби за поліпшення якості існування. На противагу системі примусової регламентації поведінки людини в суспільстві починає виявлятися тенденція до пошуків особистої ідентифікації та причетності до спільноти. У програмованому суспільстві більше цінують такі стосунки і форми поведінки, які сприяють спілкуванню і безпосереднім формам самореалізації індивіда. Це, згідно із А.Туреном, зрушення в західній масовій свідомості в бік етики

самореалізації. Етика самореалізації – нова етика постіндустріального суспільства.

Ця теза Л.Турена перегукується із думкою Д.Белла про те, що криза сучасного суспільства виявляється у формі суперечності між раціональними сталими формами і стихійним прагненням людини до саморозвитку, між жорсткими рамками економічної необхідності і культурним самовизначенням. Зміни, що відбуваються в соціально-економічній сфері сучасного суспільства, породжують потяг до нового типу раціональності, яка була б менш репресивною щодо природних прагнень людини. Ідея функціональної раціональності почала поступатися місцем іншим принципам раціональності, у яких передбачена можливість поєднання соціально-економічної раціональності та різних варіантів самореалізації індивіда.

У сучасному суспільстві, як відомо, соціально-економічна реальність розкладається на три порівняно незалежні сфери - економіку, політику і культуру. У кожній із цих сфер працює свій головний принцип, що породжує проблему узгодження цих сфер. В економічній сфері діє принцип економізації, що охоплює функціональну раціональність, ефективність і оптимізацію. Головним принципом сучасної політики є принцип участі, або організований "зверху", або ініційований "знизу". Визначальний принцип культури – це вимога самореалізації.

На початку 70-х років ХХ ст. швидкими темпами почала розвиватися інформаційна технологія, що значно вплинуло на виробничі процеси та суспільні стосунки, внесло нові принципи організації в усі сфери людської діяльності, дало новий імпульс автоматизації виробництва, суттєво змінило характер праці. Нова технологія, яка ґрунтувалася на використанні інформатики та досягненнях науки і техніки, відкрила нові можливості для розвитку особи, налагодження нових відносин людини з суспільством та природою. Суто технологічні нововведення та можливості так чи інакше вийшли на загальнолюдські проблеми та цінності. Здавалося б, саме в такому суспільстві кожен індивід матиме змогу задовольнити свою потребу у самоздійсненні. Однак, як зазначає японський учений Й.Масуда, є принаймні два можливі варіанти впливу розвитку технології на формування нового суспільства: або це буде суспільство з абсолютним соціальним контролем на базі новітньої технології, або ж утвориться суспільство, орієнтоване на реалізацію потенційних можливостей людини відповідно до їх попиту з боку різноманітних сфер суспільного життя. Сучасне застосування комп'ютерної технології цілком вписується в рамки першого варіанта. Й.Масуда сподівається, що невдовзі людство зробить усе ж правильний вибір, оскільки перший варіант веде до катастрофи. Саме це, в кінцевому підсумку, змусить людей зробити правильний вибір. Мета суспільства повинна зміститися із виробництва товарів та задоволення матеріальних потреб на створення повнокровного життя людини та пошуки можливостей для її самореалізації.

Отже, складна техніка кидає виклик суспільству і людині. Причому чим складніша техніка, тим серйозніше випробування для людини. За таких умов потрібен обопільний розвиток як технології, так і людського потенціалу. Проте передусім потрібно розвивати ціннісну систему, яка була б орієнтована на людину. Ще один фахівець у галузі прогнозування Дж. Нейсбіт цілком слушно зазначав, що без балансу між складною технікою і високими особистісними рисами людини не може бути успішним перехід до нового типу суспільства.

Американський соціолог В. Феркіс у 70-х роках ХХ ст. прагнучи передбачити зміни в людині на засадах технологічних зрушень у суспільстві, описав так званий індустріальний тип людини, породженої цивілізацією, орієнтованою на виробництво товарів та їхнє споживання. Головні риси такої людини – це раціоналізм, орієнтація на владу та матеріальний добробут, ставлення до природи, ідей та інших людей як до інструментів своєї влади. Така людина обмежує розвиток знання і техніки тим, що вводить їх до утилітарних потреб. Отримавши безмежні технологічні можливості, індустріальна людина може завести людство у безвихідь, оскільки вона одержує необмежені засоби маніпуляції людиною та навколишнім середовищем. Саме тому В. Феркіс наголошував на потребі нової філософії, яка б виробила нові стандарти, норми та цінності для нового типу суспільства. Головними елементами цієї філософії, на його думку, повинні стати: новий натуралізм (який стверджує, що людина це передусім частина природи); новий холізм (що визначає загальний взаємозв'язок, єдність світу); новий імманентизм (який скрізь відображає внутрішнє джерело будь-якого розвитку). Сучасна "людина повинна так засвоїти ці ідеї і зробити їх частиною своєї інтелектуального підходу до світу, щоб вони ввійшли в її особисте, політичне і культурне життя"[1, с.75]. Така позиція вилучає будь-яку владу над природою або іншими людьми, оскільки кожна людина, водночас впливаючи на навколишнє середовище, відчуває на собі вплив органічного цілого. В. Феркіс не виключав також можливість симбіозу людини з машиною і вважає, що людина повинна стояти вище від своєї неорганічної техніки, якщо вона не хоче, щоб ця техніка перетворилася на її оболонку, а принципи організації цієї техніки не стали її мурашником. Врешті, завдання сучасної людини зводиться до того, щоб знайти себе, виконати до кінця свою місію у світі. А це означає не що інше, як зберегти "людське в людині".

В. Феркіс свідомо випустив з цього аналізу сучасної людини соціальні детермінанти її розвитку, суспільні форми її самореалізації і насамперед особливу увагу приділив розвитку людини як біологічної істоти. Це певним чином аргументує необхідність появи нової людини її потребою вижити. А тому В. Феркіс значно більше може сказати про те, що трапиться з людиною,

якщо вона не зміниться, ніж про те, якою вона повинна бути і що означає стати істотою соціальною, культурною, духовною.

Подібне трактування відшукуємо і в концепціях інших дослідників. Вони ставлять проблему, однак не пропонують шляхів її вирішення. А тим часом нинішнє суспільство прокладає шлях для майбутніх перетворень, створює можливість для нового тину поведінки і життєдіяльності людини. Оскільки ж відповідні перетворення людини на шляху до самореалізації неможливі без зміни системи цінностей, пріоритетів, світоглядних принципів, то відбувається її повна переорієнтація. Крім того, наприкінці ХХ ст. розвиток науки і техніки радикально змінює життя людей. Щораз більша частина людства залучена до виробництва техніки, яка, відповідно, щораз більше втрачає прикладне значення. Людська діяльність, отже, починає втрачати свій сенс. Ритм праці і стиль життя сучасної людини повністю підпорядковані техніці. Людина щораз більше випадає із природних і потрапляє у штучні умови існування. Життя людей стандартизується як масове виробництво, воно перетворюється в елемент масового виробництва. Люїс Мамфорд з цього приводу слушно зауважив: "Технологічна цивілізація абсорбує людину повністю - не лише в роботі, але і в потребах, розвагах, відпочинку, - все організовується нею"[2, с.157]. Отже технологічна цивілізація перетворюється на певну техноцентричну ідеологію.

І.Шафаревич, аналізуючи становище людини у технологічному суспільстві, проводить аналогію техноцентричної ідеології із командною системою радянського періоду і зазначає, що це лише трохи інший шлях здійснення вже знайомої нам утопії про "організацію" природи і суспільства за принципом "мегамашини" із максимальним вилученням людського і взагалі живого начала. Згідно із І.Шафаревичем, така утопія в самій собі несе можливість власної смерті, оскільки головною і найбільш втаємниченою властивістю всього живого є знання ним своєї форми, здатність до самообмеження, а відмова від обмеженості повертається для технологічної цивілізації втратою цієї властивості. "Сучасна техніка може розвиватися лише необмежено, збільшуючись і прискорюючись. Цим вона суперечить обмеженості (тобто органічності) навколишньої природи, що включає і людину" [2, с.158]. Природні ресурси, здатність природи витримувати руйнівний вплив техніки, здатність людської психіки пристосовуватися до постійно зростаючого темпу змін і механічного характеру життя мають кінець, судячи з усього, уже дуже близький. В особливій небезпеці є людський чинник, оскільки західні психіатри звертають увагу на останнім часом дуже швидке зростання психічних захворювань, що пов'язані із втратою почуття сенсу життя. Люди, і особливо молодь, відчувають, що життя для них починає бути чомусь нестерпним, хоча їм ще незрозуміло – чому саме.

Про експансію техніки над людиною ще на початку ХХ ст. у вже згадуваній праці "Сутінки Європи" писав О.Шпенглер. Він одним з перших торкнувся смислотворчої функції техніки в історії розвитку людства. О.Шпенглер передбачив перетворення сучасної західної людини (філософ називає її фаустівською людиною) на раба власного ж творіння. Техніка із засобу людської життєдіяльності перетворилася на її ціль. О.Шпенглер прогнозував виникнення технократизму, що, на його думку є неминучим етапом розвитку людської цивілізації.

Прогнози О.Шпенглера збулися - технократизм і справді став формою буття сучасної західної людини. Внутрішній життєвий світ людини почав набувати глобальнішого характеру. А це створило небезпеку для самої сутності людини і дало змогу техніці втрутитися в смислові виміри її буття. Проте головна проблема не стільки в цьому, скільки у тому, що через експансію техніки людина не здатна до кінця осмислити негативність впливу неконтрольованого розвитку і застосування техніки на власне існування.

З огляду на це, актуальною стає проблема осмислення суті та тенденцій розвитку і нейтралізації негативних наслідків науково-технічного поступу ХХІ ст. Дуже важко собі уявити, що цю проблему можна вирішити тим самим шляхом, на якому вона виникла, - за допомогою ще більш радикального технічного впливу на природу. І.Шафаревич пов'язує вирішення цієї проблеми із відмовою від техноцентричної утопії, від техноцентричного способу мислення. Однак, на його думку, тут виникає ще одна "перешкода, що закладена в самих принципах технологічної цивілізації і пов'язана із її безґрунтовністю, універсальністю, здатністю швидко підпорядковувати собі інші культури, знищуючи можливі запасні варіанти, якими людство могло б скористатися в разі кризи цієї цивілізації" [2, с.158-159]. І за таких умов, згідно із Шафаревичем, залишається єдиний можливий вихід із кризи: перейти від розвитку, що ґрунтується на постійному зростанні, до стабільного стилю існування" і "беконівський принцип "підкорення природи" замінити протилежним - "підкорення техніки" [2, с. 165].

Проблему ідеологізації суспільно-політичного і приватного життя людини в сучасному соціумі розглядає і пропонує свій шлях її вирішення одна із найяскравіших інтелектуалок ХХ ст. американський філософ Г.Арендт у відомій праці "Становище людини". Причину проблеми вона вбачає в самій людині, у її ставленні до навколишнього світу природи, у відсутності "етики відношення". Г.Арендт робить порівняльний аналіз світосприйняття сучасної і давньогрецької людини - мешканця старогрецького полісу. Старогрецька людина діяла природно, не загрожуючи власною діяльністю навколишньому середовищу, втручаючись у нього задля задоволення власних інтересів. Ставлення ж сучасної західної людини до навколишнього світу споживацьке, що і є причиною значного порушення гармонії екосистеми, а оскільки на сучасному етапі розвитку людства "дії

людини сягнули космічного виміру, наслідки цих дій набули космічних масштабів" [5, с.11]. Діяльність людини ХХ ст. спрямована на те щоб "мати", а не "бути" і головним визначальним критерієм для неї є не якість, а кількість виробництва, що, відповідно, стає головною причиною "появи суспільства споживачів". Такий тип суспільства надзвичайно динамічний і ґрунтується насамперед на задоволенні мінливих матеріальних потреб людини, нівеляції моральних цінностей та применшенні їхніх саморегулятивних і адаптивних функцій у суспільстві". Згідно із Г.Арендт, причиною цього значною мірою є втрата людиною власного приватного простору, що й викидає її у безмежне море публічного життя, де вона почуває себе самотньою і незахищеною. Це породжує "феномен світовідчуження". Не знаходячи свого місця у світі, не маючи сили знайти себе в ньому, зреалізувати свою індивідуальність і здійснити власну екзистенцію, сучасна західна людина ховається в рамках певного режиму, традиції, норми. Хоча саме вихід за межі усталеної ідеології - творчість, народження нового дають змогу смертній людині обессмертити себе, виявити свою внутрішню сутність, виконати свою місію в світі, зреалізувати себе. Саме "започаткування нового", "народження чогось такого, чого взагалі ще не існувало", здатне "врятувати світ і царину людських справ від їхньої "природної" руйнації" [5, с.190] і навіть "зруйнувати закам'янілість тоталітарних суспільств" [5, с. 13].

Саме творчість, як зазначає київський філософ Б.Новіков, є найбільшою формою розвитку людства в цілому і кожного конкретного індивіда зокрема. А тому через творчість, як сутність та істину людської діяльності, як єдино достойний людини безпосередньо суспільної та суспільства олюдненого спосіб буття, можлива самореалізація індивіда і розвиток людства. "Творчість є найбільш адекватним репрезентантом і виразником того, що складає вищий пафос перетворення світу на гуманістичних засадах: буття кожної людини в якості мети, цінності абсолютної, а не засобу, цінності відносної. Творчість і є способом буття такої людини (і такої історії)" [6, с.56].

Геніальний російський мислитель Ф.Достоевський запропонував цікаву гіпотезу про те, що світ врятує краса. Б.Новіков пропонує розширення цієї гіпотези. На його думку, світ врятує не сама по собі краса (або добро, або істина, або користь), а лише корисне здійснення блага через істину в красі – творчість. "Лише творчість врятує світ, лише людина - творець, щаслива людина, людина - геній - тобто нормальна людина. Все інше - відхилення від норми" [6, с.60]. У цих словах У.С.Моема маємо відповідь на питання, що таке творчість, у чому її сенс і призначення, що означає для людини творити і таким чином здійснювати себе.

1. *Лях В.* Постіндустріальне суспільство як нова парадигма соціального розвитку: проблеми і перспективи // *Гене́за*. 1994. №1. С. 61-79.
2. *Шафаревич И.* Две дороги к одному обрыву // *Новый мир*. 1989. №7. С. 147-165.
3. *Князев В.Н.* Человек и технология. К., 1991. 175с.
4. *Князів В.М.* Технократизм як суспільне явище // *Проблеми філософії*. – К., 1992. – С. 91.
5. *Арендт Г.* Становище людини. Львів, 1999.
6. *Новіков Б.* Творчість як філософська проблема // *Гуманізм і людина в контексті культури*. Дрогобич, 1995. С. 52-61.
7. *Смотрицкий П.Ю., Шубин В.И.* Технократизм как инобытие культуры // *Філософія, культура, життя*. Дніпропетровськ, 1998. С. 31-38.
8. *Пальм Т.Л.* Смысл жизни человека: культурологический и психологический аспекты // *Філософія, культура, життя*. Дніпропетровськ, 1998. С. 250-256.
9. *Сел О.Н.* Человек в техногенном обществе // *Філософія, культура, життя*. – Дніпропетровськ, 1998. С. 256-261.
10. *Мемфорд Л.* Техника и природа человека // *Новая технократическая волна на Западе*. – М., 1986. С. 225-239.
11. *Сколимовски Х.* Философия техники как философия человека // *Новая технократическая волна на Западе*. М., 1986. С. 240-249.
12. *Степин В.* Перспективы цивилизации: от культа силы к диалогу и согласию // *Этическая мысль*. Науч.-публ. чтения. М., 1991. С. 182-199.

THE PROBLEM SELF-REALIZATION OF HUMAN IN TECHNICALIZED SOCIETY

Uliana Fedorovich

*Ivan Franko National University of Lviv
vul. Universytetska 1, Lviv 79000, Ukraine, tel. (0322) 79-43-72*

The main characteristics of modern society are considered reviewing major conceptions of social development of the second part of XX century. The paper focuses on the problem of human self-realization in modern technological society. Creativity is away of solving this problem.

Key words: technicalized society; conceptions of social development; self-realization of human

Стаття надійшла до редколегії 10.10.2000

Прийнята до друку 14.11.2000